

"BARCELONA FORADADA", 1937-1939

PROJECTE D'ACCESSIBILITAT AL PATRIMONI DE LA CIUTAT

AUTOR

Imma Solà-Morales

imma.somo@gmail.com

*Professora de l'àrea de ciències socials de
TSI - Turismo Sant Ignasi, Universitat Ramon Llull, Barcelona*

RESUM

L'article està estructurat en dues parts. En la primera es fa una descripció d'un projecte concret d'accessibilitat al patrimoni i en la segona es presenta una explicació sobre patrimoni i recurs turístic i de lleure i una justificació del treball realitzat.

Els bombardejos sobre la ciutat de Barcelona durant la guerra civil del 1936-39 van tenir com a conseqüència la creació de nombrosos refugis antiaeris soterranis, construïts majoritàriament per la pròpia població per a la seva defensa.

El projecte "*Barcelona foradada*" vol recuperar aquest patrimoni i presentar-lo a la ciutat des del cim del Turó de la Rovira per tal que, des d'aquell mirador privilegiat, es pugui transmetre una explicació global del fet històric. A la vegada es pretén protegir i dignificar aquella zona de la ciutat.

Es tracta d'un projecte amb el que Barcelona tindrà un nou recurs per al lleure i el turisme. La transformació del Patrimoni en recurs a través de la millora de l'accessibilitat tant física com intel·lectual serà el camí per assolir-ho.

Aquest article descriu i explica un projecte d'interpretació del patrimoni realitzat durant el curs 2009-2010 a TSI - Turismo Sant Ignasi. El treball va ser presentat com a projecte de final de carrera per Lara Altieri, Laura Pons i Susanna Rosell, i la professora Imma Solà-Morales com a tutora.

PARAULES CLAU

Patrimoni, accessibilitat al patrimoni, interpretació del patrimoni, conservació del patrimoni. Recurs turístic. Barcelona, guerra civil, refugis antiaeris.

ABSTRACT

This article is divided into two parts. The first is a description of a specific project on accessibility to heritage sites and the second presents an explanation of heritage sites and tourist and recreational resources and a justification of research.

The bombing of Barcelona during the civil war of 1936-1939 resulted in the creation of numerous underground shelters, built mostly by the population for their own defense and protection.

The project "Holes in the city of Barcelona" aims to restore this heritage and present it to the city from the top of Turo de la Rovira, so that, from this privileged vantage point, a comprehensive historical explanation can be presented. At the same time this study aims to protect and dignify this area of the city.

It is a project which aims to show that Barcelona can have a new resource for leisure and tourism. The transformation of the heritage resource through improved accessibility, both physical and intellectual will be the way of achieving this.

This article presents a description and justification of a heritage interpretation project, carried out during the 2009-2010 academic year at TSI - Turismo Sant Ignasi, Ramon Llull University, Barcelona. The research was presented as a final dissertation project by students Lara Altieri, Laura and Suzanna Pons Rosell and Prof. Imma Sola-Morales as academic advisor.

KEYWORDS

Heritage, accessibility, heritage, heritage interpretation, heritage conservation, tourist resource. Barcelona, civil war, shelters.

INTRODUCCIÓ

El projecte tracta de la recuperació d'un determinat patrimoni com a recurs per al lleure i el turisme cultural.

Durant la guerra civil espanyola, a partir de l'any 1937, la ciutat de Barcelona, entre d'altres llocs de Catalunya, va patir intensos bombardejos, tot i que no formava part del front de guerra. Aquests bombardejos van ser indiscriminats i per tant afectaren plenament a la societat civil del moment. El govern i la població van haver de fer-hi front i es va construir, amb la plena participació popular i en molts casos per la seva iniciativa, un important nombre de refugis antiaeris, espais soterranis per tal de salvaguardar la població. Se'n van comptabilitzar fins a 1.400.

■ Vista aèria de Barcelona, 17 de març de 1938. PROCEDÈNCIA: Archivio Militare dell'Aeronautica Italiana, Roma

L'objectiu d'aquest article és la presentació d'un projecte de caràcter cultural que recull i explica aquests fets. Al projecte es mostra, de manera interpretada i directa, la capacitat de reacció dels ciutadans de Barcelona, la seva necessitat de protegir-se mitjançant un gran esforç organitzatiu i, finalment, la generació d'un patrimoni actualment poc conegut i disseminat pel subsòl de la ciutat.

En efecte, aquella guerra va deixar nombrosos testimonis físics, uns dels quals són els refugis antiaeris. La ciutat va patir un total de 194 bombardejos, la majoria aeris, altres per mar. El nombre de víctimes fou de 2.500 i la de ferits 3.200, en dades aproximades.

Es tracta, per tant, de recordar un fet històric que deixa un patrimoni del que encara queden nombrosos vestigis a la ciutat, i recordar-ho amb una mirada ampla sobre tota la ciutat més que no pas sobre un patrimoni concret.

Aquest record vol ser, principalment, informatiu i entenedor. No es tracta d'altra cosa, i no és poc, que de recordar als que van treballar per la seguretat dels seus conciutadans en moments de grans perills i dificultats de tota mena.

■ La construcció del refugi antiaeri de Poble nou. Fotografia de Manel Centelles. PROCEDÈNCIA: Arxiu Personal Alicia Bou.

El projecte fixa un espai per a objectivar aquest record: el cim del Turó de la Rovira, al barri d'Horta, que ha conservat restes de les bateries antiaèries que van defensar la ciutat dels atacs que patia la població tan per mar com per aire.

Al Turó de la Rovira es concretarà, es farà visible a través de les propostes del projecte, el patrimoni generat per la població en temps de guerra. I es farà d'una manera global, amb una visió de conjunt, considerant la ciutat com un tot.

A la vegada, i no menys important, el cim del Turó, avui abandonat, degradat, podrà millorar com a espai de lleure que podran gaudir els descendents dels que van construir els refugis.

EL PROJECTE. DESCRIPCIÓ

LA FINALITAT DEL PROJECTE

Aquest projecte té com a finalitat **fer accessible als ciutadans i visitants el patrimoni** constituït pel conjunt de refugis antiaeris que es van construir a la ciutat de Barcelona entre els anys 1936 i 1939, de tal manera que pugui ser visitat de forma entenedora i passi a constituir un dels atractius de la ciutat.

Aquest patrimoni format per tots els refugis antiaeris es mostra com una unitat, no peça a peça. Es tracta de recrear, en la mida del que això sigui possible, la situació d'una Barcelona atacada

pels bombarders, i la resposta de la societat civil i també de la Junta de Defensa Local al construir els refugis. Es tracta també de fer-ho de forma clara i directa.

El projecte no s'interessa, per tant, en la mostra o l'exposició d'un refugi concret, la seva peculiar arquitectura o la seva localització, conservació, propietat, etc. La finalitat és més complexa, d'una major síntesi: el projecte vol mostrar una ciutat amenaçada que, per defensar-se, comença a construir sota terra.

Com mostrar un patrimoni que vol ser més conceptual, intangible que no pas real, construït? Com mostrar un estat d'ànim, una situació de perill que va durar dos anys? La finalitat d'aquest projecte es va dibuixant: no es vol recuperar un patrimoni fet de pedres, es vol fer present un patrimoni que demana la nostra imaginació, que recrea una visió dels fets.

Interessen els 1400 refugis de cop, no un per un. No es tracta d'explicar algun dels refugis existents o dels refugis visitables –aquests ja tenen els seus propis elements interpretatius–. Tampoc es tracta d'explicar què és un refugi antiaeri. La finalitat és mostrar l'estat d'ànim d'una població, el seu valor, la seva capacitat de reacció com una societat, en una excepcional mostra d'esperit cívic.

OBJECTIUS I DESTINATARIS

El projecte pretén assolir les seves finalitats a través d'un doble objectiu.

1. La neteja, conservació, i millora del cim del Turó de la Rovira, al barri del Carmel a Barcelona, allí on hi ha les restes de la bateria antiaèria.
2. La instal·lació de un Centre d'Interpretació, un cop netejat el cim del Turó, al lloc que ocupava la bateria antiaèria, que expliqui la situació que va viure la ciutat durant la guerra civil, els bombardejos i la resposta cívica mitjançant la construcció dels refugis.

El Centre d'interpretació portarà el nom de "*Barcelona foradada*" per tal de posar de manifest la riquesa patrimonial que els aproximadament 1.400 refugis representen per a la ciutat.

El projecte va dirigit a tots els ciutadans de Barcelona com a hereus dels que van construir els refugis als quals es vol homenatjar. També serà un nou recurs que pot ser d'interès per a un determinat tipus de turisme cultural, que apreciï les restes històriques, el passeig per la natura i la contemplació de les extraordinàries vistes sobre la ciutat.

Serà un espai destinat tant a la memòria històrica com al lleure, en aquest cas les dues coses fortament vinculades pel paisatge, un passeig per a tots els qui vulguin acostar-s'hi, un enriquiment per al barri.

Es tracta per tant, d'uns destinataris poc determinats, d'interessos diversos que van des de la història de la ciutat fins al passeig del diumenge al matí. Poden ser nens, escoles, tercera edat, famílies, grups de joves, etc. Com tot recurs de lleure, el centre d'interpretació "*Barcelona Foradada*" pot ser també d'interès per als visitants que s'apropen a la ciutat per tal de conèixer-la i que estan interessats en la seva història. Per a ells serà especialment agradable el mirador que permet una àmplia visió sobre la Barcelona actual.

DESCRIPCIÓ DE L'EMPLAÇAMENT

■ Vista aèria del cim del Turó de la Rovira amb les restes de construccions militars, entre d'altres.

El cim del Turó de la Rovira és l'espai triat per a situar-hi el centre d'interpretació "*Barcelona Foradada*". Es tracta d'un lloc d'un gran atractiu paisatgístic, especialment per la possibilitat que ofereix de contemplar Barcelona en tota la seva extensió. És un mirador natural de la ciutat que possibilita la contemplació dels 360 graus de vista panoràmica.

El Turó de la Rovira forma part dels darrers estreps de la serra de Collserola. Té una altitud de 167 metres i una forma allargada, amb una orientació Nord-est / Sud-oest. La part superior, el cim, té la forma d'altiplà.

És un dels punts més alts de la ciutat i lloc on es concentra una llarga història. En l'antiguitat va haver-hi un assentament iber del que queden poques restes.

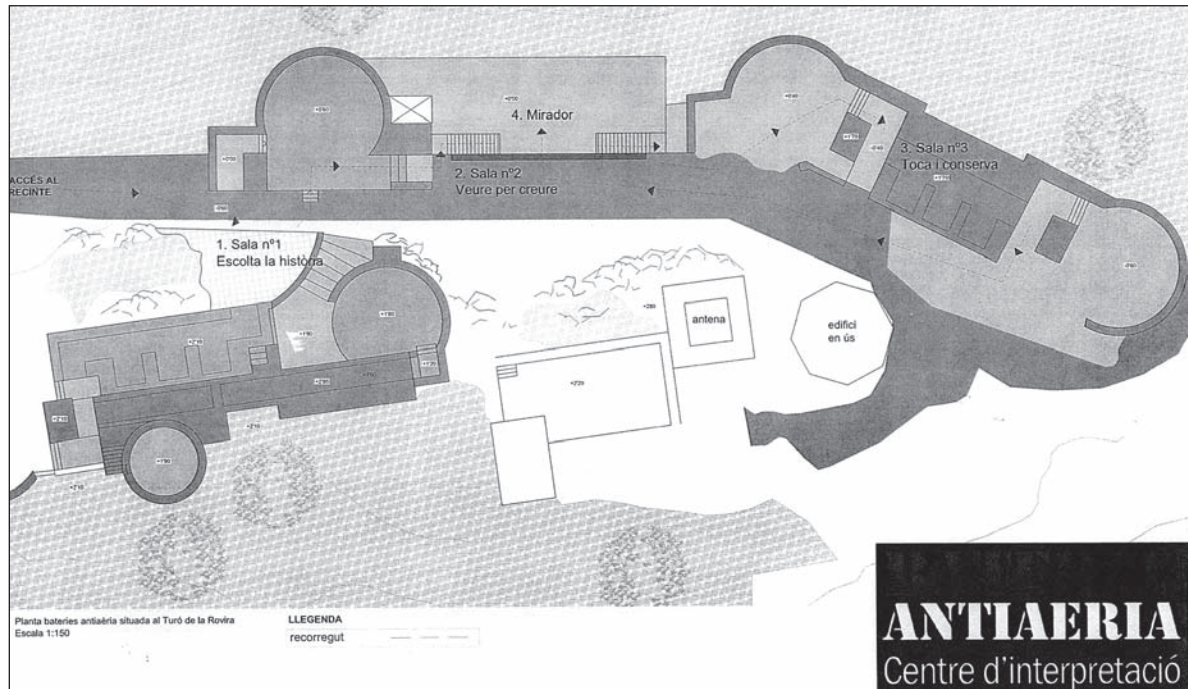
L'any 1937, a conseqüència dels bombardejos que va patir la ciutat, el Govern va considerar necessari construir, al cim del Turó, entre els barris del Carmel i Torre Baró, una bateria antiaèria que ajudés en la defensa de la ciutat.

Un cop finalitzada la guerra civil aquest espai va ser ocupat per unes barraques construïdes per nousvinguts que van aixecar allí la seva precària llar, entre les restes de les construccions antiaèries. Aquest conjunt de barraques es denominava popularment "Los cañones" i va ocupar el cim del Turó i els seus voltants. S'ha documentat aproximadament un centenar de barraques. Durant anys, els habitants d'aquesta zona van haver de fer grans esforços per a sobreviure, ja que les construccions estaven enclavades en la muntanya, sense cap mena de serveis.

Va ser als Jocs Olímpics de l'any 1992 quan es va desallotjar tota la zona i es va posar fi al barraqisme al Turó de la Rovira.

Actualment, el cim del Turó es troba ocupat per:

- set plataformes de tir construïdes a finals de l'any 1937 i inicis del 1938, més o menys emmascarades per la història posterior.
- passadissos subterranis que les comuniquen i que feien les funcions de magatzem i polvorí
- el lloc de comandament, des d'on es dirigien les operacions
- el dormitori de la tropa i el dels oficials.

■ Plànol Blanca Fernández. Escala 1:150.

■ Turo de la Rovira. Vista general.

El lloc està abandonat, mancat de tota protecció, neteja o cura. El patrimoni es troba degradat pel pas del temps: il·luminació insuficient, pintades, mal us, deixalles de tota mena, inseguretat, terra desigual o inundat, dificultat en l'accés físic.

D'altra banda hi ha gent passejant, prenent el sol, que va a admirar el paisatge: adolescents pujant i baixant per les construccions, gent jove, parelles, gent més gran, dones xerrant, l'home amb el gos, el que fa esport... Poca gent, certament, però n'hi ha. El barri estima aquest lloc, no l'oblida.

DIGNIFICACIÓ DE L'EMPLAÇAMENT

Cal entendre la dignificació com el conjunt de condicions mínimes necessàries per tal de poder establir en el Turó un espai per al lleure amb les condicions d'accessibilitat física que es requereixen per a la seguretat dels visitants. Es tracta de netejar i rehabilitar la zona per tal d'adaptar-la als nous usos.

Per tal d'assolir-ho, aquí el projecte es divideix en dos actuacions diferenciades.

1. Sensibilització dels veïns de la zona per tal d'aconseguir la seva aprovació i participació en el projecte que es planteja. Un pla d'aquest tipus comporta dur a terme un seguit de reunions i assemblees i explicar-ho a les associacions de veïns del Carmel, a la seu del districte de Nou Barris i d'Horta-Guinardó.

Dels veïns és, en primer terme, el patrimoni a conservar. La seva implicació és condició primera per tal de assolir un millor respecte i conservació de les millores que es puguin establir en la zona.

2. La rehabilitació física del recinte ha de complir la normativa exigida pel Codi Tècnic de l'Edificació (CTE) i adequar l'espai al Centre d'Interpretació. L'objectiu de la rehabilitació tracta de conservar al màxim l'estructura actual de la antiga bateria antiaèria.

Cal encarregar aquesta feina a un despatx especialitzat.

La intervenció anirà dirigida a:

- Neteja de la brossa i runa de tot el recinte.
- Estudi de lesions dels edificis.
- Rehabilitació de les zones més deteriorades amb risc de despenjament de material (estat de conservació de l'estructura).
- Adaptació del recinte al document bàsic de seguretat d'utilització i accessibilitat (DB-SUA) i al document bàsic de seguretat contra incendis (DB-SI) corresponents al CTE. En aquest apartat es tindrà en compte tot el que fa referència a la col·locació de rampes, escales, baranes, etc. i tots els elements necessaris de la seguretat contra incendis.
- Projecte de rehabilitació i distribució del centre d'interpretació.
- Tancaments i acabats: pintures, paviments, fusteries, vidres.
- Distribució de l'espai: envans i mobiliari.
- Instal·lacions: il·luminació exterior i interior del centre, xarxa telecomunicacions, sanejament d'aigües residuals i pluvials.

EL DISSENY DEL CENTRE D'INTERPRETACIÓ

El projecte de centre d'interpretació defineix tres sales i un mirador, un total de quatre espais diferenciats. Serà a través d'aquests espais que s'assolirà l'accessibilitat intel·lectual i s'anirà fent explícit el missatge de la "*Barcelona foradada*".

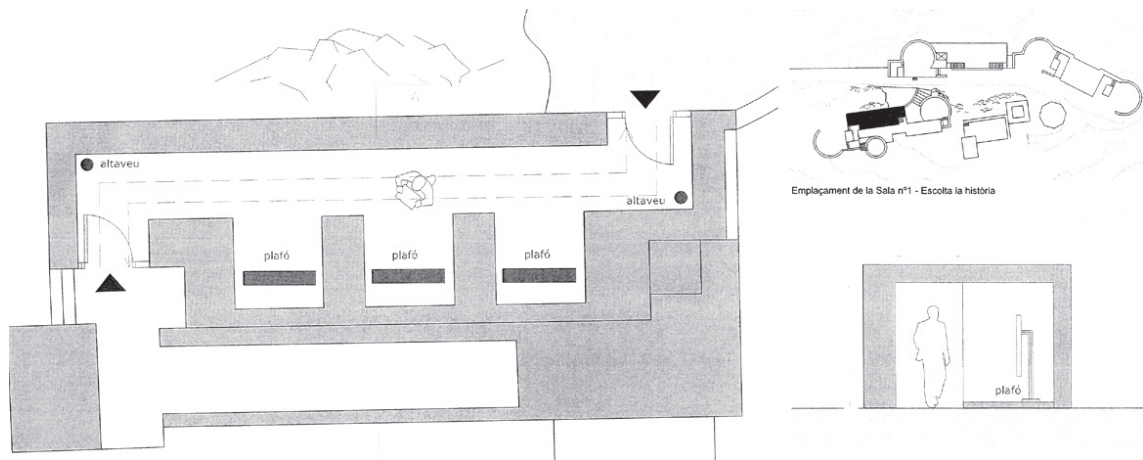
Respecte al fons del missatge, tot gira entorn als dos grans temes ja assenyalats: d'una banda els bombardejos del període 1937-1939 a la ciutat i d'altra banda la defensa passiva i els refugis fruit de la organització dels ciutadans.

Respecte a la forma de fer arribar el missatge: en cadascuna de les sales es potencia un sentit corporal com a manera d'agrupar els diversos elements interpretatius. Els tres sentits són: oïda, vista, i tacte.

- **SALA "ESCOLTA L'HISTÒRIA"**

La informació arriba mitjançant el sentit de la oïda. El visitant rebrà principalment missatges de tipus sonor.

Elements interpretatius: reproducció d'alarmes i sirenes. Plafons explicatius. Reproducció sonora de documents de la Generalitat respecte a la protecció dels ciutadans, Reproducció de fragments d'emissions de radio. Cançons del moment.

■ Plànol Blanca Fernández. Escala 1:50.

- **SALA "VEURE PER CREURE"**

Es dona informació sobre els refugis antiaeris de Barcelona. El sentit que es promou és el de la vista. Cal destacar que aquesta sala té un gran finestral des del qual el visitant podrà contemplar bona part de la ciutat de Barcelona i el mar.

Elements interpretatius: Pantalla tàctil interactiva per a poder fer-se una idea de l'entramat subterrani amb el que compta la ciutat. A la pantalla es podrà veure un mapa de Barcelona, amb tots els refugis que es van construir. Es podrà ampliar la zona de Barcelona que es vulgui, per tal de visualitzar amb més claredat el nombre de refugis i la seva situació. Llistat de refugis de Barcelona.

■ Plànol dels refugis de la ciutat de Barcelona, elaborat per la Junta de Defensa Passiva de Barcelona. PROCEDÈNCIA: Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona.

També es col·locarà un projector d'imatges que simulen els interiors dels refugis, degudament explicitats a través d'elements interpretatius.

■ Projeccions d'imatges de refugis amb elements interpretatius. Imatges procedents de l'exposició "Quan el refugi és el subsòl" Al metro de Barcelona. Març 2008. Generalitat de Catalunya.

Hi haurà tres fotografies permanents dels tres refugis que actualment es poden visitar:

- Fotografia del refugi 307 Poble Sec.
- Fotografia del refugi de la plaça del Diamant, Gràcia.
- Fotografia del refugi de la placeta Macià (a Sant Adrià del Besòs).

- **SALA "TOCA I CONSERVA"**

En aquesta sala es potencia el sentit del tacte. Està enfocada per tal que el visitant pugui experimentar mitjançant el tacte diferents elements representatius de l'època.

Els elements interpretatius amb que contarà la sala es basen en reproduccions d'objectes i escenografies que podran ser manipulats pels visitants. :

- Les restes d'un edifici destruït. Representen els centenars d'edificis que van quedar destruïts a causa dels bombardejos. A aquestes runes d'edifici –de poca alçada i amb les mides de seguretat oportunes–, s'hi podrà accedir i es podrà trobar, entre les restes, elements de la vida quotidiana tals com: fotografies, roba, joguines, etc.
- Altres elements reproduïts: un pic, pala i galleda. Eines de paleta i de fuster. Plànols. Elements que van ser necessaris per a la construcció dels refugis. Fets amb material plàstic que no presenti problemes de seguretat.
- projectils bombarders desmuntables. Fabricats d'igual manera.

- **MIRADOR DE LA PAU**

El mirador de la bateria antiaèria del cim del Turó és per si mateix un recurs patrimonial únic, a l'aire lliure, des del qual es divisa tota la ciutat, sense cap obstacle a l'observació.

El visitant es pot fer una idea de com s'albiraven els avions i des de quin lloc es donaven les alertes. Pot distingir els diferents barris i el nombre de "forats", de refugis, que tenien. És l'espai més interessant de tot el conjunt del centre d'interpretació. Sobre la barana de protecció portarà incorporat un llarg plafó amb indicacions de la direcció on es troben els principals monuments visibles des d'aquella altura.

Però el mirador pretén alguna cosa més. Vol ser un signe que mostri com s'ha superat els dolorosos fets que s'han explicat a les altres sales, Vol ser una lloança al valor dels ciutadans i també a la pau. Permet, tot mirant la ciutat actual, comprendre l'horror de la guerra en el passat i aprendre...

L'ACCESSIBILITAT. JUSTIFICACIÓ

UNA LLEGENDA URBANA SOBRE PATRIMONI

L'ajuntament de la ciutat de Barcelona va decidir, fa pocs anys, derruir uns blocs d'edificis vells, de pisos summament petits i que es trobaven en mal estat de conservació, tot això en un barri perifèric. Eren blocs dels que llavors es denominaven de "protecció oficial", dels primers que s'havien construït després de la guerra. Les dones que vivien en aquells blocs no es van oposar a que derruïssin els pisos on havien nascut els seus fills i mort els seus pares. Estaven contentes perquè els van prometre un pis nou, millor.

Van demanar sols una cosa, tenien una sola reivindicació. Per recolzar-la, es van manifestar, van parlar amb l'Ajuntament, van sortir als diaris. La seva demanda era inqüestionable: que encara que s'enderroquessin els blocs on vivien no es destruís la zona comuna de safarejos que tenien aquells blocs. Els pisos antics eren tan petits que no hi havia lloc per la rentadora i, segurament, tampoc hagués estat possible el comprar-la. Els safarejos comuns, per tant, havia estat el lloc on les dones havien rentat durant anys. També, com a conseqüència, l'espai on s'havien trobat, on s'havien relacionat, on se solucionaven les diferències, on se'n creaven de noves. Era l'espai per plorar i per riure, per demanar ajuda i per donar-ne. Els safarejos va resultar ser l'espai més valorat.

I la llegenda diu que, en efecte, les dones no van permetre que els enderroquessin, encara que els nous pisos ja tenien lloc per a la rentadora. Era el seu patrimoni. A Barcelona, en algun barri perifèric, queden uns safarejos públics com a monument i record del que allí es va viure.

S'ha creat patrimoni, aviat es podrà visitar, caldrà fer-lo accessible.

EL PATRIMONI

Pot ser definit com el conjunt de les coses o les accions que ens arriben del passat, que s'hereten dels pares. Aquest és el significat literal de la paraula patrimoni: allò que ve del pare, "patri". Per tant: l'herència. En altres paraules: entenem per patrimoni l'objecte o l'acció que un grup social rep i guarda del passat, allò que no vol llençar.

I no ho vol llençar perquè l'objecte o la acció es presenta tutelada per una mena de passaport especial, un escut, una protecció que el deslliura de la consideració de destorb, andròmina, brossa, una nosa a tot arreu. Aquesta protecció és la qualitat que té l'objecte o l'acció de ser valuosa, qualitat que portarà enganxada com una segona pell. El patrimoni sempre val, es valuós, es valorat, per alguns en algun lloc. Per això no es llença.

Qui dispensa els valors, qui els reparteix, els fixa, els treu si cal? Qui diu: això val, guardem-ho, això que es llenci, no val res. La cultura és la gran dispensadora de valors. Sigui quin sigui el lloc i el

temps, cada cultura reparteix valors, reparteix aquests escuts que protegiran a l'objecte o a la acció que hagi trobat dignes de tal concessió. Ho farà seguint lleis obscures que l'Axiologia estudia i que mai acaba de formular del tot.

El patrimoni és, essencialment, un objecte o una acció que pertany a una cultura de la qual rep tot el sentit, el valor.

D'altra banda no es pot oblidar que la cultura, dispensadora de valors, es atribut de grups socials, no pas de tota la humanitat. Hi ha cultures més que no pas cultura. Hi ha grups socials, per tant, que generen, tenen i conserven patrimonis molt diferents els uns dels altres. Per això es pot concloure que el patrimoni es allò que ve del passat, que una determinada cultura li assigna un valor i que un grup social conserva.

TIPUS DE PATRIMONI

El patrimoni és la matèria primera per a la creació de productes de turisme i lleure cultural.

S'ha parlat, fins ara, d'objectes i accions o esdeveniments. Certament hi ha un tipus de patrimoni tangible o material, format per restes del passat, que s'aixequen en construccions meravelloses o es mostren en petits objectes. En els dos casos estimulen la memòria del grup social que els controla. Són sempre dignes de ser conservats: des de grans catedrals, ermites, palaus, temples, camps d'esports, sales per a concerts, enormes piràmides, tombes sagrades, fins a petites ceràmiques, joguines d'infants, joies o monedes.

Hi ha també accions o esdeveniments que mereixen tota la atenció, estimació i protecció. La representació del Misteri d'Elx, el 15 d'Agost de cada any en aquella població, és una acció patrimonial de primera magnitud, reconeguda per la UNESCO, i admirada i participada per molta gent, inclòs el nombrós públic. El ball dels gegants el dia de la festa major de qualsevol població d'aquest país es també una acció patrimonial digne de la atenció de tots els veïns. El mateix es podria dir de la processó de Setmana Santa, el concurs de ocells cantaires per Sant Josep, la foguera per Sant Joan, la recollida de bolets a la tardor...

Tots aquest esdeveniments formen part del patrimoni d'una cultura, com també els festivals, les fires, commemoracions, les proves esportives, les actuacions al carrer, els concerts, festes religioses, balls, llegendes, constitueixen el gruix del patrimoni de cada grup social, entre d'altres accions o esdeveniments.

La UNESCO –que amb tota justícia podria ser considerada com la “reina-mare” del patrimoni de tot el món–, ha determinat denominar a aquest grup com **patrimoni immaterial**. I n'ha fet una llista realment impressionant i summament atractiva de patrimonis immaterials o intangibles que han de ser protegits.

Existeix també la distinció entre patrimoni natural i patrimoni cultural. Cal dir que és una diferenciació útil, que separa els diferents patrimonis segons l'origen i la situació de l'objecte que volen protegir. De tota manera es precís observar que, en últim terme, la divisió entre natura i cultura és principalment una qüestió de tipus legal –les lleis que es refereixen al patrimoni així ho han declarat–. Però en la realitat, tota natura és cultural, i encara més si es troba seleccionada, retallada del conjunt al que pertany.

La classificació que l'home faci de la natura és sempre de caràcter cultural. Els paisatges, els espais naturals, les diferències entre zones es troben subjectes a la valoració cultural del grup humà que ho

examina i ho declara com a patrimoni. Les platges, les muntanyes, els llacs, els boscos frondosos, el cercle polar àrtic, el desert i la selva tropical són patrimoni retallat, i apreciat per uns, poc interessant per altres, segons la cultura a la que pertanyen.

EL PATRIMONI IMAGINARI

Queda en la classificació del patrimoni una resta mot suggestiva encara que difícil d'agrupar i potser poc estudiada: el patrimoni que representen **els llocs imaginats**, pensats, és a dir: llocs que coneixem i valorem però dels que no tenim experiència sensible. Són patrimoni perquè venen del passat i no els volem llençar. D'altra banda, a aquest grup patrimonial no se li pot aplicar el terme d'intangible, que potser els convindria, perquè la UNESCO, que es l'entitat que l'ha proposat, l'utilitza en un sentit diferent com ja s'ha comentat abans.

Certament els llocs imaginaris són llocs patrimonials, carregats de valor per a grups socials. Per exemple:

- els llocs literaris: *Alicia al país de les meravelles*, *La Illa del tresor*, *Solitud*, *Cims borrascosos*.
- els espais religiosos de caràcter purament espiritual: El jardí de l'Edèn, el Cel de Dante.
- els espais creats per la poesia, sense referència a espai físic concret: el viatge d'Ulisses, el país de Ítaca.
- determinats espais històrics amb poca o cap concreció: els pirates del Mediterrani, els camins del Càtars.
- la vida de personatges ficticis rellevants: el Papà Noel, el capità Spok, els "gremlins". Els finesos han aconseguit, per al seu turisme, situar el Papa Noel en el mapa, fixar-lo en el seu país! Podríem trobar un lloc per a *La Rateta que escombrava l'escaleta? Per l'home llop? o per Sant Jordi i el drac*, aquest últim tantes vegades intentat i mai del tot assolit?

Són patrimonis molt clars però que necessiten una concreció –i en bastants casos la van rebent, amb major o menor encert–. Tot aquest riquíssim imaginari **s'ha d'ancorar en algun lloc, en algun objecte, en alguna acció**. És el Turisme Cultural i el Lleure el que realitza normalment aquesta feina de concreció ja que necessita operar sobre elements materials i concrets per tal de poder elaborar els seus productes que, d'altre manera, no serien visitables.

Cal no oblidar que treballar sobre aquest tipus de patrimoni presenta una major dificultat que el treballar amb un patrimoni monumental material. S'ha de trobar l'adequada representació física i també temporal que presti matèria a una idea abstracta de forma completa i estable.

Al projecte "Barcelona foradada" s'ha treballat sobre aquest tipus de patrimoni. No es presenta un objecte concret –per exemple un refugi antiaeri– sinó que es vol presentar i explicitar una idea de caràcter històric, difosa per tota la ciutat: la necessitat que van tenir els ciutadans de Barcelona, a partir dels bombardejos de 1937, de defensar-se i com aquesta necessitat es va plasmar en la construcció de refugis soterranis i en tal nombre que no és exagerat parlar de una ciutat amb el subsòl ple de forats.

No es tracta d'un objecte o d'una acció concreta, sinó d'un conjunt patrimonial que es superior a la suma dels seus elements.

PATRIMONI I TURISME

El patrimoni el genera la cultura, és un valor estable i, sigui del tipus que sigui, allí està, independentment que el visiti una dotzena de persones o un milió a l'any. El seu valor no depèn del nombre de visitants.

Patrimoni i turisme no són sinònims. El turisme cultural no treballa directament amb patrimoni, treballa amb recursos, és a dir: treballa amb patrimoni accessible o posat en valor (que és el mateix: el primer concepte de tradició anglosaxona, el segon utilitzat pels francesos).

El patrimoni es convertirà en recurs, serà útil al turisme quan l'objecte o la acció patrimonial tingui

- un bon sistema de senyalització,
- comunicació i publicitat
- uns horaris clarament establerts,
- equipaments per al públic, prestacions bàsiques,
- sistemes de protecció per al patrimoni i per als visitants,
- correcte estat de conservació,
- sistemes de exhibició adequats
- personal qualificat, guies
- idiomes,
- acolliment...

Es tracta de la accessibilitat física, la possibilitat d'anar-hi, estar-s'hi i ser atès.

Tots aquests **requisits són imprescindibles en un recurs turístic** encara que no ho siguin en un patrimoni.

El projecte que es presenta vol transformar un patrimoni en recurs, i per tant fer-lo accessible físicament.

INTERPRETACIÓ I PROTECCIÓ

Però encara hi ha alguna cosa més. Per al turisme, el recurs ha de ser accessible també intel·lectualment, s'ha de poder comprendre en algun grau, ha de ser mostrat de forma interessant i amena. La visita que implica el turisme, el desplaçament, ha de constituir una experiència enriquidora, agradable i positiva.

En el moment que es transforma un patrimoni en recurs turístic s'ofereix a la contemplació de potser centenars o milers de persones un objecte o acció que normalment estava protegit per l'anonimat o el quasi anonimat.

Turisme i protecció són dos conceptes que han d'anar units, mútuament es necessiten i suporten. Impossible pensar l'un sense recordar immediatament l'altre. El patrimoni ha de ser protegit per el turisme que el necessita per a la confecció dels seus productes i per tant l'ha de conservar. És el peix que es mossega la cua.

L'accessibilitat intel·lectual té com a objectiu generar en el visitant una **comprensió a la vegada positiva i tutelar** de l'objecte patrimonial, i obtenir, com a conseqüència, una protecció d'allò que compren i admira. **El turisme cultural ha de sembrar interès per tal de recollir conservació.**

Freeman Tilden, a mitjans dels anys 50 del passat segle, va exposar en el llibre *Interpreting our heritage* els trets principals d'una **pràctica que va denominar Interpretació**. Era un home que havia estat treballant com assessor en el Servei de Parcs Nacionals d'Estats Units. Allí va comprendre la utilitat de unir les dues coses, que estan en la base de la Interpretació: d'una banda calia protegir la reserva patrimonial de gran valor com és un parc nacional i d'altra calia explicar el parc i els seus tresors de manera interessant i agradable per als visitants. Va arribar a la conclusió que una explicació que reunís aquestes característiques d'interès i diversió seria de gran ajut a la conservació del parc ja que predisposaria al visitant a cuidar allò que l'havien fet veure com a important i digne de ser protegit.

La pràctica de la Interpretació, des de llavors, té com a objectius:

- experimentar més que informar,
- despertar l'interès,
- provocar la participació activa,
- utilitzar els sentits, més que el raonament
- procurar en tot moment la satisfacció del visitant.

Com a conseqüència es crearà en el visitant una resposta empàtica cap al patrimoni que serà la seva més ferma protecció.

La interpretació d'un espai, d'un monument, d'una acció, es pot assolir a través de diversos procediments: amb la creació de centres d'interpretació o bé amb la utilització dels denominats elements interpretatius, el principal dels quals és el guia. Però també n'hi ha d'altres: les maquetes, mapes, recorreguts senyalitzats, audiovisuals, miradors, exposicions, activitats i tallers, teatralitzacions, llum i so, escenografies, tríptics i pòsters, animació històrica, jocs de simulació,...

La creació d'un centre d'interpretació es el mitjà que s'ha utilitzat per explicar la idea patrimonial de "*Barcelona Foradada*". **Per tal d'ancorar aquesta idea, que no es realitza plenament en cap refugi antiaeri sinó en el conjunt de tots ells, aquest centre d'interpretació s'ha col·locat en un turó de la ciutat en el que aquesta pot ser contemplada com una unitat.**

A la vegada s'assoleix el segon objectiu: conservar, dignificar i protegir l'espai del Turó de la Rovira, de gran interès històric i paisatgístic, i poder-lo retornar a veïns i visitants.

PER ACABAR, FELIÇ COINCIDÈNCIA

Pocs dies abans de presentar públicament –en l'àmbit acadèmic– aquest projecte es va fer públic en mitjans de comunicació l'interès del museu d'Història de la ciutat de Barcelona en rehabilitar el cim del Turó de la Rovira. La coincidència va ser motiu de satisfacció per part dels creadors del projecte "*Barcelona foradada*".

Tot i que el museu no ha explicat amb detall el seu projecte –o no ha estat possible conèixer-lo a través dels mitjans– és del màxim interès per a la ciutat la realització en aquell lloc d'una intervenció que vulgui dignificar l'espai i a la vegada recuperar aspectes poc visualitzats de l'història de la ciutat.

BIBLIOGRAFIA

- TILDEN, F. 2006. *La interpretación de nuestro patrimonio*. Editado por la Asociación para la interpretación de nuestro patrimonio.
- BALLART, J. 1997. *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*. Ariel, Barcelona
- BALLART, J., JUAN I TRESSERRAS, J. 2001. *Gestión del patrimonio cultural*. Ariel, Barcelona.
- PÉREZ-JUEZ GIL, A. 2006. *Gestión del patrimonio arqueológico*. Ariel, Barcelona
- BERNAL, B. (coord.). 1999. *Revitalización funcional del centro histórico*. Universidad de Burgos. Burgos
- MORALES MIRANDA, J. *Guía práctica para la interpretación del Patrimonio*. Editado por la Junta de Andalucía, Consejería de cultura. Sevilla.
- ROSELLÓ CEREZUELA, D. 2004. *Diseño y evaluación de proyectos culturales*. Ariel, Barcelona.
- MATEOS RUSILLO, S. (Coord). 2008. *La comunicación global del patrimonio cultural*. Trea. Gijón.
- ANDREU BESOLÍ Martín, 2004. *Los Refugios Antiaéreos de Barcelona: Pasado y Presente de un Patrimonio Arcano*. Revista internacional de la Guerra Civil (1936-1939) pp 181-202
- PUJADÓ PUIGDOMÈNECH, Judit (1998). *Oblits en rereguarda: Els refugis antiaeris a Barcelona*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2008). *Contra l'oblit: Els refugis antiaeris poble a poble*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2008). *Fi i llegat subterrani: Els refugis antiaeris de la Guerra Civil Espanyola*. Ara Llibres. Barcelona.
- ALBERTÍ, S., ALBERTÍ, E. (2004). *Perill de bombardeig: Barcelona sota les bombes (1936-1939)*. Albertí Editor. Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (2002). *Atles dels refugis de la Guerra Civil Espanyola a Barcelona*. Ajuntament de Barcelona/CLABSA.
- (2002). *Catàleg de patrimoni Arquitectònic Històric - Artístic de la ciutat de Barcelona*. Barcelona: Servei de protecció del Patrimoni Monumental.
- *Defensa pasiva antiaérea. Refugios. Instrucciones elementales a la protección contra los ataques aéreos contra bombas explosivas e incendiarias. (1937)* Barcelona
- DE LA CALLE VAQUERO, M. 2002. *La ciudad histórica como destino turístico*. Ariel. Barcelona.
- RICO, J. C. 2001. *Montaje de exposiciones: Museos, Arquitectura y arte*. Sílex. Madrid.
- GARCÍA HERNÁNDEZ, M. 2003. *Turismo y conjuntos monumentales*. Tirant Lo Blanch. Valencia.

REVISTA DIGITAL

Boletín para la Interpretación del Patrimonio. www.interpretaciondelpatrimonio.org

SEMINARIS

Seminario de Parques Arqueológicos. 1989. Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Artes, Instituto de Conservación y Restauración de bienes culturales. Madrid.

REVISTES

- Boletín del Instituto Andaluz del patrimonio Histórico. Noviembre 2006. Numero 60, año XIV. Junta de Andalucía, Consejería a de cultura.
- Ería, Revista Cuatrimestral de Geografía. 1998. Numero 47. Departamento de Geografía, Universidad de Oviedo.
- Estudios Turísticos. 1995. Numero 126. Madrid.
- Nexus 35: 2005-2006. Noves polítiques per al turisme cultural: reptes, ruptures, respostes. Fundació La Caixa.